

Az üzemtörténet-írás és a műszaki muzeológia

Az 1960-as évek elején a történelmi évfordulók megünneplésével kapcsolatos társadalmi igény sok ember figyelmét irányította a történelem felé. Ez az érdeklődés, ez a társadalmi igény mutatkozott meg abban is, hogy ekkor indul virágzásnak a történelmi muzeológia, és kezdenek kibontakozni a technika- és termelés-történelmi múzeumok és gyűjtemények. Nem sokkal ezután jelennek meg a Kulturális Minisztérium múzeumi főosztályának irányelvei e két szakág fejlesztésére. Ekkor alakul meg a Magyar Történelmi Társulat üzemtörténelmi szakosztálya is.

Az üzemtörténelmi feldolgozó- és gyűjtőmunka egyik fő módszertani sajátossága, hogy színvonalas művelése csak széles körű társadalmi alapokon valósítható meg. Az eredményeknek nélkülözhetetlen feltétele a társadalom különböző csoportjaival való szoros és közvetlen kapcsolat, az üzemtörténelmi és helytörténelmi érdeklődésű tanulók és felnőttek szakkörrel, üzemi értelmiségi, munkás- és termelősövetkezeti körök és aktívái, a szocialista brigádok, a hely- és üzemtörténelmi kutatók bevonása ebbe a munkába.

Az üzemtörténelmi kutatás elválaszthatatlan része lett a honismereti mozgalomnak, tömegmozgalomná vált, és mint ilyen a történelmi adatok és tárgyi emlékek gyűjtésével egyrészt hatást gyakorol a szaktudományra, másrészt a benne részt vevőket, a felnőtteket és a fiatalokat egyaránt a történelem megismerésére, elődeink munkájának, alkotásainak megbecsülésére, a jelen feladatainak vállalására, szocialista hazafiságra nevel. A Történelmi Társulat üzemtörténelmi szakosztályának 89 ipari nagyüzem a pártoló tagja, köztük olyanok, mint a Csepel Vas- és Fémművek, az Ajkai Hőerőmű, a Diósgyőri Gépgyár, a Ganz művek, az Ikarus, a MOM, a Láng Gyár, a Lenin Kohászati Művek és a KIOSZ. Több tízezer nagyságrendű érdeklődő tömeg áll tehát mögöttük, és az üzemek többségében már hagyományai vannak az üzemtörténelmi kluboknak.

A múzeumi terület a múzeumbaráti körökön keresztül tartja a kapcsolatot az üzemekkel és a szocialista brigádokkal. Ennek a kapcsolatnak szinte felsorolhatatlan változatai léteznek. Engedjék meg, hogy csak egyet emeljek ki közülük, a Xantus János Múzeum kapcsolatát a mezőgazdasági gépgyár szocialista brigádjával. A közösen összegyűjtött és helyreállított anyag vetette meg az alapját a megyei múzeumi szervezet technikatörténelmi múzeumának. A Mezőgazdasági Múzeum baráti köre 30 helyi csoporttal működik, és mintegy 3500 tagot számlál.

Az országos múzeumi hely- és üzemtörténelmi pályázati rendszer keretében a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és Hazafias Népfront most már az ország csaknem összes megyéjére kiterjedően – kétlépcsős pályázat eredményeként – a hely- és üzemtörténelmi foglalkozó emberek, közösségek százaival tartja a kapcsolatot. Az utóbbi években egyre növekvő számmal érkeznek a pályázatok az országos döntőre. 1980-ban mintegy 300 pályamű érkezett és került nyilvántartásba a múzeum adattárában. Természetesen ennél sokkal nagyobb a pályázatra készült pályaművek száma, de a megyei szervezetek csak a kiemelkedő munkákat küldik be az országos döntőre. Lehetőség van arra is, hogy összegyűjtött üzemtörténelmi emlékekkel is pályázzanak a résztvevők.

A múzeumi terület szorosan együttműködik a Hazafias Népfront Honismereti mozgalomával, a honismereti, a hely- és üzemtörténelmi szak- és baráti körök adják legtevékenyebb tagjait tömegkapcsolatainknak. Országosan itt is több tízezer nagyságrendű azon emberek száma, akik részt vesznek a munkánkban. Ebben a mozgalomban tapasztalataim szerint még mindig nem zárult le a mennyiségi fejlődés korszaka, sőt az 1977-1978-as évektől egy újabb, erőteljesebb fellendülést észlelhetünk főleg múzeumi vonalon, és ezzel párhuzamosan egyre jobban erősödik a szervezethez való társadalmi igénye is.

Ahhoz, hogy ezt az utóbbi igényt érzékelni tudjuk, vázolom a különböző területeken folyó szakmai munkát és azokat az elképzeléseket, amelyeknek szerintem reális alapjuk van.

A Magyar Történelmi Társulat üzemtörténelmi szakosztálya tevékenységének bemutatásával kezdeném a sort, mert azzal, hogy 1967-ben az üzemtörténelmi kutatás irányítására a társulaton belül önálló szekció

alakult, az egész ügy hatalmas lendületet kapott. E szakosztály lett hivatott egyfelől az üzemtörténet tudományos művelésére, másfelől pedig az országosan jelentkező üzemtörténet-írási tevékenység összehangolására, megfelelő mederben tartására.

A legfontosabb feladat, amit az üzemtörténeti szakosztály ellát, az a munkák elméleti és módszertani segítése, ezek kérdéseinek kidolgozása, tisztázása. Rajta keresztül jutnak el a magyarországi üzemtörténeti kutatás eredményei a nemzetközi porondra is, és elvégzi a nemzetközi tapasztalatok adaptálását, így azok felhasználhatók további munkánkban. Ezt a koordináló tevékenységet, a gondolatok és tapasztalatok áramoltatását országosan is szervezi, ellátja. Ilyen céllal szervezték meg pl. a veszprémi I. országos üzemtörténeti konferenciát, és 1980-ban az I. budapesti üzemtörténeti konferenciát is. Ezt a célt szolgálják a szokásos évi ankétok is.

Az elméleti és módszertani segítségadást szolgálja az 1979-ben megjelent Az üzemtörténet-írás kérdései című tanulmánykötet. A 18 szerző tollából kikerült értékes és hiánypótló kézikönyv-jellegű tanulmánykötet jelentősen segíti a további munkákat.¹

A feldolgozásra kerülő üzemtörténeti munkák esetében a szakosztály segítséget nyújt a szerzők kijelölésében, a lektori és szerkesztői tevékenység ellátásában, és sok esetben még a kiadvány megjelentetésében is. 1980-ban is több kötet jelent meg a szakosztály gondozásában, mint pl. az Egy budapesti gépgyár története 300 oldalon, az Ózdi Kohászati Üzemek története 545 oldalon, és a már említett Az üzemtörténet-írás kérdései című kötet.

A szakosztály részt vesz a Hazafias Népfront, a MTESZ és a regionális szervezetek által rendezett konferenciákon is, továbbá megkezdte az üzemtörténeti tárgyú archív képanyag összegyűjtését is. A szekció tömegkapcsolatai az évek folyamán egyre szélesedtek, és napjainkra érezhetővé vált a társadalmi igények és a társulat lehetőségei közötti ellentmondás. Ennek feloldására tett lépésként értékelhetjük az üzemtörténeti szakosztály és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum között kötött megállapodást, amely remélhetőleg mindkét szervezet, de főleg az ügy számára előnyös lesz.

Most vizsgáljuk meg azokat a szakterületeket és tevékenységüket, ahol az üzemtörténeti kutatások forrásanyagait gyűjtik és rendszerezik. A kutatás elsődleges forrásait a *levéltárak* őrzik. Az Országos Levéltár és az Új Magyar Központi Levéltár között a periódushatárt a gazdaságtörténet terén az államosításnál húzták meg. Az Új Magyar Központi Levéltár őrzi az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a kereskedelem, tehát minden szektor központi irányító szervének, főhatóságának anyagait, de itt található az ipari és a mezőgazdasági szövetkezetek és a kisipar irányító szerveinek anyagai is.

A megyei levéltárak ugyanis eltérő módon, de alig képesek az üzemi (ipari és mezőgazdasági) irattárak fogadására és gondozására. Ez a helyzet az üzemtörténeti kutatások szempontjából nem minősíthető különösebben megnyugtatónak. Saját gyűjtési tapasztalataimból tudom, hogy a falvakban nemcsak a földosztás anyagai, hanem a tsz-szervezés iratai is még ott kallódnak. Mindenesetre jelentős haladást, előrelépést vártunk ezen a téren attól, hogy az Új Magyar Központi Levéltár létrehozta vállalati osztályát, amely az ország 30–40 nagyvállalatának az anyagait fogja gondozni. A levéltár megjelentette fond- és állagjegyzékét, és rendszeresen megjeleneteli a különböző termelési ágazatok válogatott iptörténeti forrásait.

A *könyvtárak* fő feladata a helytörténeti és üzemtörténeti kiadványok, publikációk, cikkek összegyűjtése, katalógizálása és ezek bibliográfiai feltárása.

A *múzeumok* az üzemtörténeti kutatások sajátos forrásának, a tárgyaknak a gyűjtő- és azokat tudományosan feldolgozó helyei. Az országos múzeumhálózat egyik kiemelt célja, hogy a köztörténeti feladatoknak változatlan jelentőséget tulajdonítva, az új- és legújabb kori történeti gyűjteményeknek rendelkezzen a különböző termelési ágazatok és szakmák fejlődését reprezentáló tárgyejűtésekkal, nagy figyelmet fordítva a vizsgált területen elsősorban jellemző, a helyi gazdasági-termelési struktúráját leginkább meghatározó ipari, mezőgazdasági szakágazatokra, termelési szervezetekre.

A történeti muzeológia kialakulása szintén az 1960-as évek elejére tehető, és napjainkra elértük azt, hogy a történeti muzeológia keretein belül országosan mintegy 140 muzeológus foglalkozik a magyar nép XVIII. század elejétől napjainkig terjedő történetével, tárgyi emlékeinek összegyűjtésével, megőrzésével, tudományos feltárásával, közművelődési hasznosításával, vagyis kiállításon való bemutatásával.

Minden megyei múzeumi szervezetben tevékenykedik történész-muzeológus, és a megyék döntő többségében ezek már önálló osztálykeretben dolgoznak. Lényegében kijelenthetjük, hogy a történeti muzeológia mind topográfiaiilag, mind kronológiailag az ország egész területét átfedi.

Tárgyakról beszélek, mert múzeumokról van szó, és ezen területen az ismeretek más forrásanyagot feltételeznek.

Rendkívül tárgygazdag világban élünk, és tárgyainkat hihetetlen gyorsan cseréljük és ebben rejlik a történész-muzeológusok egyik legnagyobb felelőssége, mert nekik kell meghatározniuk, hogy ezek közül a tárgyak közül melyek képviselik legjobban korunkat, melyek lesznek alkalmasak a jövőben napjaink, és a „nemrégimúlt” időszakok hí bemutatására.

¹ A kötetet Borus József ismertette a Honismeret 1980. 6. számában (Szerk.).

A történeti gyűjtemények üzemtörténeti tevékenysége rendkívül szerteágazó, azonkívül, hogy a megyéjükre jellemző ipari, mezőgazdasági ágazatok anyagait gyűjtik, néhányan országos feladatkört is ellátnak. Így pl. a Borsod megyei múzeumi szervezet hangolja össze az ország múzeumaiban folyó manufaktúrális ipar kutatását, a Nógrád megyei múzeumi szervezet pedig a bányászat emlékeinek gyűjtésére felügyel – itt természetesen a tanácsai kezelésben levő múzeumokra gondolok. Békés megye és most már Somogy megye is a mezőgazdasági ágazatokra koncentrálnak, míg Veszprém és Győr megye a céhes ipar emlékeinek gyűjtésében és feldolgozásában játszik fontos szerepet.

A három országos történeti múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum, valamint a tanácsai kezelésben levő megyei múzeumi hálózat történeti gyűjteményei szélesen értelmezik az üzemtörténeti gyűjtőmunkát, mert ezt az életmódkutatásnak, a társadalom komplex vizsgálatának részeként kezelik.

A műszaki múzeumok országos hálózata, az előzőektől eltérően, elsősorban a konkrét technika-, termélettörténet és az azt megalapozó természettudományok általános történelmi fejlődésének emlékeit gyűjtik, és azok összefüggéseit vizsgálják. Ennek a munkának az élén is három országos múzeum áll, mégpedig az Országos Műszaki Múzeum, a Magyar Közlekedési Múzeum és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Mindhárom országos múzeumhoz külön-külön is egy egész múzeumi hálózat tartozik. Míg a történeti muzeológia szervezetileg egységesen a Művelődési Minisztérium hatáskörébe tartozik, addig a műszaki múzeumok szinte mindegyike más-más minisztériumhoz, sőt nem egy esetben trösztökhöz vagy vállalatokhoz kapcsolódik szervezetileg. Ebből kifolyólag kapcsolatrendszerük sokkal lazább, sok esetben esetleges.

Az 1960-as évekig lényegében ezek a múzeumok is csak nagyon lassan fejlődtek, az Országos Műszaki Múzeum pedig csak csirájában létezett, mint a Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoport, amely mintegy 8000 tárgyat nyilvánított védetté és katalogizált. Mindhárom országos műszaki múzeum az 1960-as évektől indul fejlődésnek, és építi ki önálló szervezetét. Szakfelügyeleti joggal rendelkeznek saját területük felett, de a felügyeleti szervek különbözősége miatt ez még nem elég hatékony. Reméljük, a minisztériumok összevonása változtat ezen a helyzeten.

Az 1970-es évek végére kialakult az ipartörténeti-műszaki jellegű szakmúzeumok hálózata. Az Országos Műszaki Múzeumhoz és az Országos Közlekedési Múzeumhoz 11 országos gyűjtőkörű szakmúzeum tartozik, amelyek egy-egy iparágak, termőterületeknek a gazdái, ilyenek a Központi Bányászati Múzeum, amely maga is egy hálózatot takar, a Központi Kohászati Múzeum, a Magyar Vegyészeti Múzeum, a Magyar Vízügyi Múzeum szintén önálló hálózattal rendelkezik, és az Alumíniumipari- és Textilipari Múzeum. De ide tartozik a Posta Múzeum és a Tűzoltó Múzeum is. A 11 országos gyűjtőkörű szakmúzeumhoz 12 kihelyezett gyűjtemény is tartozik.

A szervezethez kapcsolódik még 6 db szűkebb gyűjtőkörű múzeum is, mint a Kner Nyomdaipari Múzeum, a Csepeli és Ózdi Gyártörténeti Gyűjtemény, továbbá 3 szakgyűjtemény, ilyen például az Egyesült Izzó gyűjteménye. Ezek működési engedéllyel rendelkező közgyűjtemények, és az iparnak mintegy 75-80%-át kiskéri figyelemmel. Ezekben a gyűjteményekben kb. 80 000 tárgyi emléket és mintegy félmillió dokumentációs anyagot őriznek.

A műszaki muzeológia területén 1979-ben egy további nagy fejlődés, előrelépés lehetőségei bontakoztak ki. *Szekér Gyula* vezetésével miniszteri koordinációs értekezletet tartottak, ahol felkérték az érdekelteket a műszaki emlékek védelmére. Az értekezlet hatására a könnyűipar, a KGM és az építőipar területén bontakoztak ki új kezdeményezések. A könnyűipar területén a Könnyűipari Hagyományvédő Bizottság szervezi a munkálatokat, és számos üzemi, szakmai gyűjtemény alapját rakták le, így a fa-, a bőr-, a textil- és a papíripar alakított ki részgyűjteményeket. A KGM területén viszont továbbra is problémát jelent a gépipar. Az értekezlet hatására sorra alakultak, illetve erősödtek meg olyan gyári gyűjtemények, amelyek még nem rendelkeznek hivatalos működési engedéllyel, ilyenek az Orion, a Dunai Vasmű, a Gázművek, Nagykanizsa, Simontornya, Pécs, Szombathely, Szeged, Dunaujváros, Veszprém.

A műszaki muzeológia területén a szakember-ellátottság jelenti az egyik legnagyobb gondot. Nincs szakos muzeológusképzés, és ebből kifolyólag a gyűjtemények nagy része nincs úgy feldolgozva, ahogy ez szükséges lenne. Az anyag tudományos feltárása pedig ezen a területen különösen bonyolult munka. Az eddig elért eredményekben rendkívül nagy szerepük volt a kérdés újant elkötelezett társadalmiaktíva-hálózatnak. Nélkülük, munkájuk nélkül nem tartana itt a műszaki muzeológia.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeumhoz az 1970-es évek végére 19 olyan fiókintézmény tartozott, amelyeken keresztül tevékenységük ténylegesen országossá vált. Ebben a hálózatban néhány olyan intézményt is találunk, amelyek a megyei múzeumi szervezetekhez tartoznak. Ugyanakkor egy sor olyan gyűjteménnyel, sőt engedéllyel működő múzeuma van a szakágnak, amelyek csak nagyon laza szállal kapcsolódnak a Mezőgazdasági Múzeumhoz. Ilyen gyűjteménye a gabonaiiparnak a Gabonaiipari Múzeum, a húsiparnak a Vágóhídi Húsipari Múzeum, a Kőbányai Söripari Gyűjtemény, a növényolajiparnak a nyírbátori gyűjteménye, a Kecskeméti Konzervgyár konzervipari gyűjteménye, a tejipar mosonszentjánosi gyűjteménye, de hasonló gyűjteményekkel rendelkezik a szesz-, a bőr-, a cukor- és a dohányipar is.

A Mezőgazdasági Múzeum területén már 1977-ben lezajlott az a miniszteriális koordinációs értekezlet, amely közös rendeletet adott ki az agrártörténeti emlékek védelméről. A rendelet megjelenése óta az or-

szág területéről 292 helyiségből 466 bejelentés érkezett. Tehát ezen a területen is jelentős fejlődés várható, de ehhez javítani kell a szervezethez, és itt növelni kell a szakos muzológusok számát.

Megpróbáltam körképet adni arról, hogy milyen nagy, szerteágazó szervezet foglalkozik hivatalból Magyarországon az üzemtörténeti kutatás ügyével. Természetesen a felsorolásból sokan ki is maradtak, mint például a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszéke, a MTA regionális szervezetei és bővebben lehetett volna beszélni az ügyet kívülről támogató kollektívákról is. De gondolom, így is érzékelték, hogy a 20 év alatt mekkora előrelépés történt ezen a területen. Ebben elkerülhetetlen érdemei vannak a Hazafias Népfrontnak, amely az elsők között hívta fel a figyelmet erre a nagyon fontos területre, és önzetlenül ajánlotta fel ehhez a munkához aktívahálózatát. Jól politizált, mert megsokszorozva kapta vissza a befektetett politikai tőkét.

Az üzemtörténeti kutatás területén minőségi változás előtt állunk, engedjék meg, hogy néhány pontban összefoglaljam, azokat a feladatokat, amelyeket a további munkák szempontjából elengedhetetlenül fontosnak tartok. 1. A különböző részterületek rendelkeznek tudományos ötéves tervekkel, ezeket tájékoztatásul küldjék meg egymásnak. 2. Készüljenek fel arra, hogy az 1986–1990 közötti időre a VII. ötéves tervre összehangolt egységes terveket alakítsanak ki. 3. Növelni kell az egyes részterületek szervezetségi szintjét. 4. Fokozott figyelemmel kell támogatni a komplex üzemtörténeti munkák írását. 5. Össze kell állítani az üzemtörténet ágazati és regionális tudományos bibliográfiáját. 6. Kiemelten kell támogatni a módszertani munkák, útmutatók kidolgozását, megjelentetését.

